

УДК 349.2

Наталія Мокрицька,

аспірантка кафедри трудового, аграрного
та екологічного права юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка

ПРО ПОНЯТТЯ ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПРАЦЮ*

Стаття присвячена з'ясуванню правової природи основних форм реалізації права на працю. З відповідних положень Конституції України виводяться характерні ознаки цього поняття. Вперше здійснено спробу визначити місце та роль основних форм реалізації права на вільний вибір праці в процесі реалізації суб'єктивного права як правової моделі можливої поведінки суб'єкта права у правовідносинах.

Ключові слова: форма реалізації права, право на вільний вибір праці, суб'єктивне право, юридичні факти, правовідносини.

**Розмежування правових явищ.
Соціальний і правовий аспекти
форми реалізації права на працю****

Поняття «форми реалізації права на працю» у законодавстві України відсутнє, і тому існує широкий простір для з'ясування або обґрунтування його в наукових дослідженнях. Свого часу у юридичній літературі вже були спроби розкрити зміст того поняття, яке ми вкладаємо у форму реалізації права на працю.

Російські вчені, зокрема, розглядають форму реалізації права на працю через поняття «форма здійснення трудової діяльності» [1]. Це поняття є доволі широким за змістом та охоплює будь-які способи здійснення трудової діяльності, які при цьому не завжди можуть бути вираженням принципів добровільності та свободи праці. Адже, наприклад, особа, виконуючи роботу за вироком суду, здійснює трудову діяльність, але не реалізує свого права на працю.

Українські вчені-трудовики, багато з яких і далі сприймають трудове право крізь призму радянських доктрин, використовують поняття «організаційно-правові форми залучення громадян до праці» [2; 3], яке було відоме ще радянському законодавству.

Зазначимо, що розмежування таких правових явищ, як «правові форми ре-

алізації права на працю» та «організаційно-правові форми залучення громадян до праці» в певному аспекті було здійснено в одному з дисертаційних досліджень. Щоправда, увесь аналіз зводився до їх розмежування і пошуку спільних рис, та базувався на ідеї, що в основі правової форми реалізації права на працю покладене вільне волевиявлення громадянина, а основою «організаційно-правової форми залучення громадян до праці» є примусові дії [4]. Автор, крім того, зосереджує свою увагу більше на термінологічних особливостях обох понять, оминаючи дослідження проблем сутності цих правових, без сумніву, явищ.

Юридичним вираженням права на працю є право на вільний вибір праці. Його зміст виражений у конституційному положенні, за яким кожен має право заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Тому видається логічним розглядати правову форму реалізації права на працю у двох аспектах: як соціальне явище і як правове явище.

Як соціальне явище форма реалізації права на працю — це передусім будь-які способи здійснення трудової діяльності (фізичної чи розумової), які не завжди можуть бути вираженням правової форми реалізації права на вільний вибір праці. Зокрема, застосування своїх здіб-

* Рекомендовано до друку кафедрою трудового, аграрного та екологічного права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.

** Внутрішню рубрикацію тексту (підзаголовки) здійснено редакцією.

ностей до праці може бути зумовлене лише природним бажанням працювати, задовольнити свої власні та (або) суспільні потреби, проте особа не має на меті матеріально забезпечити своє існування.

Коли йдеться про право на працю як природне та невід'ємне право людини володіти та використовувати свої здібності до праці (творчі та інтелектуальні), то, вочевидь, існують певні форми його реалізації, тобто існують способи, використовуючи які особа реалізує це право. Зокрема, такий вид трудової діяльності, як ведення домашнього господарства (праця в саду, приготування їжі тощо) може бути правовим або неправовим залежно від того, чи отримує особа винагороду за свою роботу.

Якщо особа, яка веде домашнє господарство, має на меті матеріально забезпечити себе та свою сім'ю, а за свою працю отримує винагороду (в сучасному розумінні йдеться про грошовий еквівалент), то її трудова діяльність зазвичай перебуватиме у правовому вимірі. Тобто ведення домашнього господарства як форма реалізації права на працю набуде свого об'єктивного вираження у правовому полі, яку можна водночас розглядати і як форму реалізації права на вільний вибір праці (форма, як і право, змінює своє окреслення з позиції правової реалізації). Це пояснюється тим, що право на працю та форма його здійснення є нероздільними і водночас єдиними в механізмі реалізації. Вони не можуть існувати окремо одне від одного.

Що стосується правової форми реалізації права на вільний вибір праці, то її можна з'ясувати, беручи до уваги наступні аспекти:

а) визначення правової форми реалізації права на вільний вибір праці у Конституції України;

б) правову форму реалізації права на вільний вибір праці, як правову модель можливої поведінки суб'єкта права у правовідносинах.

Щодо першого, то Конституція України насправді не містить визначення поняття форми реалізації права на вільний вибір праці, але вона формує надзвичайно важливі характерні ознаки цього поняття. Зокрема йдеться про добровільність праці.

Добровільність праці означає, що в основі реалізації права на вільний вибір праці покладено вільне волевиявлення

суб'єкта, який вправі вільно розпоряджатися своїми здібностями до творчої та продуктивної праці. Лише від цієї особи буде залежати обрання тієї чи іншої форми реалізації права на вільний вибір праці. Право вільно розпоряджатися своїми здібностями до праці означає і право взагалі не займатися трудовою діяльністю. Ця ознака є вираженням існування міжнародної норми про заборону примусової чи обов'язкової праці (Конвенція про примусову чи обов'язкову працю від 28.06.1930 р. № 29).

Другим чинником, що характеризує цей аспект, буде його мета, що виражається в отриманні заробітку (трудового доходу) або іншого прибутку.

Тут варто зазначити, що реалізація права на вільний вибір праці дає можливість людині заробити собі на життя. Це одна з основних ознак, за наявності чи відсутності якої можна стверджувати про належність трудової діяльності до правової форми реалізації права на вільний вибір праці.

І нарешті — ще одна не менш важлива обставина цього явища, це причинний зв'язок між трудовою діяльністю особи та одержаним заробітком. Особа повинна отримувати винагороду саме за виконану нею особисто роботу.

Цю ознаку можна вважати доволі важливою, оскільки відсутність причинного зв'язку буде означати, що особа не реалізує своє право на вільний вибір праці, оскільки відповідно до Конституції України заробіток можна розглядати невід'ємним елементом процесу трудової діяльності, що визначає зміст та спрямованість права на вільний вибір праці.

Процес реалізації права на вільний вибір праці: теоретична і практична складові

Не менш важливим аспектом, який потребує з'ясування, є дослідження природи правових форм реалізації права на вільний вибір праці.

Тут доцільно буде визначитись із внутрішньою сутністю правової форми реалізації права на вільний вибір праці, як складової права на працю. Зокрема потрібно прослідкувати процес реалізації цього права.

У теорії права під реалізацією права розуміють «здійснення юридично закріп-

лених і гарантованих державою можливостей, приведення їх до життя в діяльності людей чи організацій» [5]. А беручи до уваги, що право на вільний вибір праці, як складова права на працю, — це забезпечувана державою можливість заробляти собі на життя працюю, яка не заборонена законом і яку людина вільно обирає або на яку вільно погоджується, то й сам процес реалізації цього права є процесом безпосереднього втілення в життя відповідних можливостей.

Процес реалізації будь-якого суб'єктивного права, у тому числі права на вільний вибір праці передбачає юридичні механізми реалізації права та форми такої реалізації.

Іншими словами, в процесі реалізації права структурно можна виділити теоретичну та практичну його складові. Їх поєднання є системним, де усі елементи взаємодоповнюють один одного. Зокрема теоретична складова є передумовою застосування практичної, бо без останньої право залишилося б фікцією, не було б реалізованим. Натомість без теоретичної складової це право є лише вимогою до держави, яка не набула свого об'єктивного вираження в законі.

Основою теоретичної складової вважаються механізми реалізації права. Це означає, що реалізація суб'єктивного права забезпечується усім комплексом правових засобів, найважливішим з яких є юридичні гарантії.

Практична складова полягає у тому, що на етапі використання суб'єктивного права, тобто тих можливостей, які надані юридичною нормою, право із можливості перетворюється на дійсність. Це перетворення відбувається за бажанням людини. Лише від суб'єкта права «залежить, чи буде воно реалізовано, коли і в яких межах. Важливим є те також, щоб зазначений «механізм був в наявності і міг діяти прозоро та ефективно» [6].

Правову форму реалізації суб'єктивного права важко окреслити в межах теоретичної чи практичної складових, оскільки слугує об'єднуючим елементом, що дозволяє поєднати їх у єдину систему. Вона є частиною правової дійсності, що опосередковує лише її окрему складову — процес реалізації суб'єктивного права.

Таким чином, у широкому значенні її можна розглядати як частину правової матерії, що виражає динамічну функцію

права і тим знаходить свій прояв в усьому процесі реалізації суб'єктивного права. Більше того, ефективність та прозорість механізму його реалізації забезпечується власне правовою формою реалізації права. Вона покликана забезпечити процедуру дії права, поєднавши у механізмі його реалізації цілий спектр юридичних гарантій. Зокрема, як зазначає В. В. Лазарев, «однією з найважливіших рис юридичних гарантій є їх процедурність, без якої вони втрачають правову форму, а разом з тим і надійність [7]. Власне процедурність, про яку йдеться, є заслугою правової форми реалізації суб'єктивного права.

Варто зазначити, що правову форму реалізації права можна розглядати і у вузькому розумінні, тобто як елемент теоретичної складової процесу його реалізації.

Юридичні норми і правовідносини

Основою механізму реалізації суб'єктивного права, що формує теоретичну складову процесу реалізації права, є юридична норма. Вона є певною теоретично змодельованою у правовий еталон життєвою ситуацією, що застосовується до конкретних стосунків.

Відомо, що правова присутність юридичних норм, які опосередковують процес реалізації права, зумовлює необхідність існування нормативно-правових актів. На перший погляд, правова форма реалізації суб'єктивного права і є по суті нормативно-правовим актом, в якому виражені та офіційно закріплені юридичні норми. І це проявляється власне у тім, що він є зовнішнім вираженням змісту правової норми. Саме тут зафіксовано цілий спектр юридичних гарантій, найважливішими з яких є юридичні суб'єктивні права та обов'язки. Більше того, їх процедурність забезпечується положеннями нормативно-правового акта.

Форму реалізації суб'єктивного права у найзагальнішому виразі дійсно можна розглядати як результат правотворчої діяльності законодавця. Зокрема він в юридичній нормі конструє певну загальну модель можливої поведінки суб'єкта права у правовідносинах. Однак йдеться не про юридичний акт, а про певну змодельовану життєву ситуацію, яка набуває загальнообов'язковості у нормативних приписах. У такому аспекті реалізація суб'єктивного права вима-

гає активної поведінки суб'єкта права, що зумовлює потребу окреслення процедури його реалізації. Безперечно, вивести правила реалізації цього права за межі тексту нормативного юридичного акта неможливо, однак судження про те, що він є тотожним поняттю правової форми реалізації права вважатиметься хибним.

Найкраще проілюструвати це можна наступним прикладом. Підприємницька діяльність як одна з форм реалізації права на вільний вибір праці регулюється комплексом нормативно-правових актів, зокрема Господарським кодексом, Цивільним кодексом України тощо. У них виписані основні положення реалізації цього права, однак їх недостатньо для реалізації права на працю загалом. Існує ціла низка законів та система підзаконних нормативно-правових актів, які забезпечують всебічність та повноту процедури реалізації права на працю. Більше того, не усі положення закону є вираженням правової форми реалізації права, оскільки можуть регулювати інші питання, зокрема державний нагляд за дотриманням законодавства про працю тощо. Однак логічним видається висновок стосовно наявності певного комплексу юридичних норм, які акумулюють все те, що є необхідним для реалізації суб'єктивного права, який, без сумніву, є результатом правотворчої діяльності законодавця і тим самим правовою формою реалізації суб'єктивного права. Отже, вона не може існувати поза межами юридичної норми, але при цьому їй не тотожна.

Така невизначеність місця правової форми реалізації суб'єктивного права у механізмі дії права зумовлює потребу пошуку певного компонента, необхідного в процесі реалізації, і в межах якого правова форма набула б свого вираження.

Свого часу С. С. Алексєєв наголошував, що «форма безпосередньої реалізації права (йдеться про використання права) являє собою набуття фактичними життєвими відносинами юридичної форми» [8]. А тому, очевидно, що такою правовою формою можна вважати правовідносини, через які здійснюється реалізація права. Зокрема в площині процесу його реалізації правовідносини являють собою «засоби переведення загальних моделей поведінки, закладених в нормах права в конкретизовані і індивідуальні

акти поведінки» [9]. Це означає, що коли «початковою складовою дії права є юридична норма, то наступною в юридичному регулюванні буде суб'єктивне право та юридичний обов'язок, або якщо їх розглядати у взаємозв'язку — правові відносини» [10]. Вони є основними елементами правової матерії, які взаємозалежні і взаємодоповнюють один одного, виконуючи своє основне функціональне призначення — реалізацію суб'єктивного права.

Правовідносини за своєю суттю є складним правовим явищем, змістом якого є фактичні суб'єктивні права та обов'язки його учасників. Вони формують його так званий матеріальний зміст. Однак дедалі частіше з метою надання правовідносинам конструктивного методологічного значення виділяють також ідеальний, юридичний зміст. Зокрема, С. Братусь, Р. Халфіна, С. Алексєєв, Ю. Ткаченко розглядають юридичний зміст правовідносин як його юридичну форму, вираженням якої є суб'єктивні юридичні права та обов'язки [11]. Така позиція не позбавлена логічного пояснення, оскільки вона повертає нас до твердження, що місце правової форми реалізації права все ж перебуває у теоретичній складовій процесу реалізації.

Іншими словами, йдеться про певну організаційно-правову модель правовідносин, яка слугує його ідейним, юридичним змістом. Однак це лише його правовий макет, модель правовідносин, яка відображена у комплексі юридичних норм, що юридично опосередковує процес реалізації суб'єктивного права. Вона ж формує їхнє наповнення, тобто зміст у разі виникнення правовідносин у дійсності.

У теорії права також загальновідомим є твердження про те, що правовідносини виникають на основі юридичної норми лише у разі настання конкретних життєвих обставин, передбачених правовою нормою — юридичних фактів. Це означає, що навіть якщо такі фактичні життєві обставини матимуть місце насправді, але при цьому вони не передбачені юридичною нормою, то правового значення вони не досягнуть.

Отже, все це наводить на висновок, що правова форма реалізації суб'єктивного права є унікальним правовим явищем, яке відображене у комплексі правових норм, що регулюють процес реалізації цього

го права. Водночас вона виступає загальною правовою моделлю можливої поведінки суб'єкта у правовідносинах і є правовим забезпеченням матеріального змісту правовідносин, що виникли в дійсності. Юридичні факти, за відсутності яких правовідносини виникнути не можуть, теж належать до правової форми реалізації права, оскільки передбачені у юридичних нормах.

Заслугою цих юридичних реальностей є добре налагоджений механізм реалізації права на вільний вибір праці, а право-

ва форма його реалізації є результатом впорядкованості змісту процесу реалізації цього основного та невід'ємного права кожної людини. Комплексом юридичних норм, що опосередковують процедуру реалізації права на вільний вибір праці, окреслена система чітких та послідовних юридично значимих дій, що реально забезпечують реалізацію його у тій чи іншій сфері суспільного виробництва, в якій людина може заробляти собі на життя вільно обраною працею.

ПРИМІТКИ

1. Сыроватская Л. А. Трудовое право : учеб. / Л. А. Сыроватская. — М. : Высшая школа, 1995. — С. 48.
2. Прокопенко В. І. Трудове право : підруч. / В. І. Прокопенко. — Х. : Консум, 1998. — С. 17.
3. Єрмоєнко В. В. Правові форми реалізації громадянами права на працю / В. В. Єрмоєнко // Право України. — 1999. — № 1. — С. 16—19.
4. Дуюнова О. М. Угоди про працю за трудовим законодавством України : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.05 / О. М. Дуюнова. — К., 2003. — С. 17.
5. Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов и ф-тов / под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. — М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1999. — С. 376.
6. Там само. — С. 378.
7. Общая теория права и государства : учеб. / под ред. В. В. Лазарева. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Юристъ, 2001. — С. 450.
8. Алексеев С. С. Право : азбука — теория — философия. Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. — М. : Статут, 1999. — С. 235.
9. Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов и ф-тов / под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. — М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1999. — С. 270.
10. Алексеев С. С. Право : азбука — теория — философия. Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. — М. : Статут, 1999. — С. 66.
11. Алексеев С. С. Общая теория права : учеб. / С. С. Алексеев. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : ТК Велби ; Проспект, 2008. — С. 305.

Мокрицкая Наталия. О понятии формы реализации права на труд.

Статья посвящена выяснению правовой природы основных форм реализации права на труд. Из соответствующих положений Конституции Украины выводятся характерные признаки этого понятия. Впервые осуществлена попытка определить место и роль основных форм реализации права на свободный выбор труда в процессе реализации субъективного права как правовой модели возможного поведения субъекта права в правоотношениях.

Ключевые слова: форма реализации права, право на свободный выбор труда, субъективное право, юридические факты, правоотношения.

Mokrytska Nataliya. About the notion of the forms of the right to work realization.

The article is dedicated to finding out of legal nature of basic forms of realization of the right to work. The particular features of this notion are singled out according to the proper positions of the Ukraine's Constitution. An attempt to define a place and role of basic forms of the realization of right on the free choice of work in the process of realization of subjective right as legal model of possible conduct of legal subject in legal relationships is first carried out.

Key words: form of realization of right, right on the free choice of work, subjective right, legal facts, legal relationships.